

ԱՐՏԱՍԱՅՄԱՆԵԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

Յըանսիացէք 1870 թ. դէս, Բարոյական զարթում և Պոլ Դեմարզէնի բրոշիւրը շնորհիւ պարտականութիւնը: Վազներէ Լօենգըինը Պարեզում, Եւքսպէրի Մակ-Էնթը Պարեզում, Գերմանական դպրոցական օրէնքները, Վէլզենբուխի Թատրոնական նոր դրամաքը, Վըրազան Եիմադը, Դուքս Գընլարենսի մահը, Մ. Ջերազի նամակը Հայ Համայնքի կողմէ, Սոյսիւրէի պատասխանը, Սպէլբոնի մահը, Մաննինգի մահը, Մեկենդիի մահը, Ադամսի մահը, Դատաստանական դործեր, Եւքսպիւրէ Լանդի VIII բեմի վրա, Պատկերահանգէս, Folka-Lore'ի Ժողովները, Իսպիայի կոլոնիական քաղաքականութիւնը, Յերզէնանդո Մարտինիի գիրքը:

Ի՞նչ է կատարուած Եւրոպայում—առաջադիմող ազգերի գրականութեան, գեղարվեստի, գիտութեան, մի խօսքով մարդկային խելքի արտալպտութեան զանազան ճիւղերի մէջ:

Ահա այս հարցերին պատասխան կը տալ կարելոյն չափ պարբերաբար «Մուրճ»-ի նոյն ալս բաժինը:

1870 թ. Հարաբաստիկ պատերազմից առաջ ամբողջ աշխարհին մօդա և տոն տուող Պարիզն էր: Առաջին միջնաշրջանը կը մնալ դեռ Պարիզի ձեռքում: Բայց երկրորդից նա մասամբ զրկւել է և այսօրայ օրա ամենքը Պարիզի վրալ չեն սեեռել առաջւալ պէս իրանց հալեացքները, թէն Պարիզը մնում է համաշխարհային քաղաքակրթութեան զարկերակներէց ամենանշանաւորը:

Այժմեան Ֆրանսիացիք մի լատնի աստիճանով պակասացրել են իրանց գոռոզութիւնը և առաջւալ նման չեն կղզիանում, գոհանալով միմիայն Ֆրանսիացու խելքի արտադրութեամբ: Մի տասը տարի հազիւ լինի ինչ որ Ֆրանսիացիք սկսել են նշանաւոր չափով հետաքրքրւել օտար գրականութեամբ: Մի տասը տարի հազիւ կը լինի ինչ որ ռուս հեղինակները՝ Տուրգենևից, Դոստոեւսկուց սկսած մինչև Տոլստոյ թարգմանւում են Ֆրանսերէնի, լատիտակութեամբ կարդացւում և թէ վիճաբանութիւններ առաջ բերում և թէ ազդեցութեան հետեանքներ առաջադրում:

Անցեալ ամսին ամբողջ Պարիզի խօսակցութեան միակ առարկան էր Պոլ Դեմարզէնի բրոշիւրը՝ Ներկալ պարտականութիւնը¹⁾ վերնադրով:

¹⁾ Le devoir présent de M. Paul Desjardin.

Պոլ Դեմարդէնը՝ 30 տարին հաղիւ լրացած ճարտասանութեան պրոֆեսոր էր Բարոյական չարիքը նրան չափազանց վշտացրել էր Կեանքի ընթացքը նկատելով՝ նրան թւում է որ աչս չարիքի մեծ մասը առաջ է եկել աչն բանից, որ ժամանակիս նշանաւոր մարդիկը ինչպէս Ռենան, Դարւին, Տէն, Զոլա դահավիժել են հին բարոյական իդէալները և նրանց տեղերը պարապ, թափուր թողել։ Իրան նպատակ դնելով մի հակակշիռ կազմել լիշեալների (որոնց նա մկրտում է «բացասականներ») մականունով) լուծող ազդեցութեան դէմ— նա զիմադրում է «դրականներին», որոնց սոսկ կեանքը, իւր ասելով, զօրեղ հաստատութիւն է բարիի հնարաւորութեան և բաւարարութեան»։ Եւ աչ վերջինների շարքում նա դասում է Տոլստոյին, Ֆրանսիացի բանաստեղծ Սիւլլի-Պրիւդոմին, Ֆուլէիւն, Սեկրետանին¹⁾ և ուրիշներին։

Դեմարդէնը գուշակում է «դրականների» մօտազալ չաղթութիւնը գլխաւորապէս աչն մի ալ պատճառով, որ աչ դ չաղթութիւնը պէտք է տեղի ունենալ թէ բարոյականութեան տեսակէտից և թէ տրամաբանութեան։

Դեմարդէնի ասելով, դրականները՝ նպատակ ունենալով «հասարակական խաղաղութիւնը և բարւոքումը կամքի և սիրով զարգացմամբ»— պէտք է խուսափեն ամենաչն տեսակ ֆորմուլաներից, որոնք իւր ասելով, միայն չարիք են կազմում։

Աչ բարի նպատակին հասնելու համար Դեմարդէնի առաջարկած միջոցներից ամենից որոշը և գործնականները սրանք են։ «Ներք տարին մի ժողովել կարծիքների փոխադարձութիւն առաջ բերելու 40 տարւալ դրականութեան չարիքի առաջին առնելու համար և նոն ալդ «պիղծ» (infame) դրականութիւնը արհամարանքի մէջ դցելու Պէտք է հաստատուի միահամուռ մի հաղորդակցութիւն, մի հոսանք ստեղծել աչն բոլոր մարդկանց մէջ, որոնք դաւանում են պարտականութեան հաւատը և նրան գործադրում»...

Անշուշտ ընթերցողը կը նկատի, որ Դեմարդէնի «Պարտականութեան հաւատը» սերտ առնչութիւն ունի և արձագանք է Տոլստոյի մտքերին։

Գերմանական մտքերին Պարիզը արձագանք էր տւել, (ինչպէս որ ալդ գիտեն արդէն «Մուրճ»-ի ընթերցողները) անցեալ տարի մեծ դժւարութիւններով չաղողըրած՝ Ռ. Վազնիւրի Լօէնգրին օպերայի ներկայացումով։

Ալժմ անդլիական մտքերին ֆրանսիացիք արձագանք են տալիս ներկայացնելով Շեքսպիրի Մակբէթը²⁾ Պարիզի Օդէօն թատրոնում։ Իրաւ է

¹⁾ Sully Prudhomme, Foaillé, Ch. Secretan.

²⁾ Մակբէթը տպագրւած է Շեքսպիրի մահէց Եօթը տարի յետոյ, ուստի կատարւում են որ սա փոփոխութիւնների ենթարկւած չը լինի գրամատիկական Հեղինակ Միդլտոնի (Middleton) ձեռքում։

սրանից առաջ ևս Պարիզում խաղացել են Շեքսպիրի ողբերգութիւնները, բայց ևս դիտմամբ մէջ եմ բերում նորագուն արքայորդերը ցոյց տալու համար թէ ֆրանսիացիք առաջաւ նեղ, սահմանափակ ֆրանսիացիքը չեն, սրանք ամենքին վաղեմի են կոչում:

Բայց ինչպէս որ առաջ արեալ է և պէտք Շեկսպիրը լալոգութիւն չունեցաւ մասամբ արն բանից որ Մակբէթը ներկայացնում էին բառացի թարգմանութեամբ և թէ գլխաւորապէս նրանից որ առհասարակ Շեքսպիրը ճանաչած է Թրանսիալում իբր մի շատ ուշադիր և շատ կոպիտ գրող:

Թրանսիացիների ասելով Մակբէթը մի վառ բանաստեղծական ֆարս է, բայց և սարսափելի ֆարս:

Մի կողմ թողնելով նոր դպրոցական օրէնքը ուսումնարանների մասին (տես «Մուրճ» № 2) գերմանացիների ուշագրութիւնը գրաւել էր անցեալ ամիս Վիլհելմ II կայսրի ցոյց տաւ համակրութիւնը դէպի Վիլհելմբրուխի (M. de Wildenbruch) մի նոր թատրոնական գրածը:

«Սրբազան ծիծաղ» (Das heilige Lachen) ահա գրած քի վերնագիրը որը իսկապէս մի ֆէերիա է 6 գործողութիւնից՝ հանդերձ բաւեցում և երաժշտութեամբ: Պիեսակի ներկայացումը տեղի ունեցաւ շատ շքեղ, շատ ճոխ հագուստներով, շատ զարդարանքներով և մեքենայաղութիւններով ¹⁾: Որովհետեւ զաղտնի չէր մնացել հասարակութեանը թէ կալարը ներկայ է եղել նոյն իսկ րեպետիցիակին և թէ ներկայ է գտնւելու առաջին ներկայացման 4/16 փնտր, — Schauspielhaus թատրոնի բոլոր տեղերը բռնած էին թանգ վճարումներով:

Երկրորդը շատ հետաքրքիր էր. ծափահարութիւնների հետ միաժամանակ լսում էին շրտոցներ կալարի շնորհը ձեռք բերած հեղինակի հասցէին, իսկ ոմանք չը նայած կալարի ներկայութեանը լանդգունում էին բնմ կանչել հեղինակի փոխարէն մեքենավարին:

Ահա և գրած քի բովանդակութիւնը որ իսկապէս մի տենդենցիոզ ալլեգորիա է:

Բայց ամենից առաջ պէտք է իմանալ որ դուրս բերած ամեն մի անճնաւորութիւն—որ և է զաղափարի մարմնացումն է: Արապէս՝ օպտիմուս (Optimus)—լաւատեսութիւնն է, Պեսսիմովը (Pessimoff)—հոռետեսութիւնը և այս վերջինիս կատաղի թշնամին է ծիծաղի աստածը (Lachgott)—Լախգոտը:

Այժմ երևակայեցէք ձեզ որ Պեսսիմովը մի բոպէ աշխարհքիս տէրը դառնալով թոնաւորում է հաւատը, չղքը, սէրը և արն ամենը ինչ որ կաղնում է կեանքի արժանիքը, որ նա լալոգում է բաժանել ամուսիններին, որ նա ապստամբեցրել է ժողովուրդը թագաւորների դէմ և թերահաւատներին կրօնի դէմ: Օպտիմուսը սրա զոհերի թւումն է լինում: Անիմուսը (Ani-

¹⁾ Machinerie.

mus) 1) Թողնում է իւր կնոջը—գեղեցկութեան ֆէեան, Բալց սրանք ունենում են մի որդի որ արագիւ Ադեբարը (Adebar) սրանց համար բերած է լինում։ Այս որդին որ է ծիծաղաստուածը նրանց կը հաշտեցնի և վերջին բոսդին Պեստիմովը կը հեռանալ մի շիշի մէջ—ուր և նրան կը պահեն անշնաս դարձնելու համար—խծկած, փառքը կը լինի Օպտիմուսինը Գեղեցկութեան, Արդարութեան և Միծաղինը, Գարնանալին մի հրապուր (charme) կը տարածի նորից աշխարհիս երեսին և սա կը լինի Նըջանկութեան ապաֆէողը, Ընթերցողը տեսնում է որ նաև Գերմանիայում աշխատում են մաքառել հոռետեսութեան դէմ, մարտնչել ուշալական գրականութեան և սրա չափազանց շնաստակար համարած հետեանքների դէմ և որ այս գործին գլուխ է անցնում նոյն իսկ կալսը՝ իւր հովանաւորութեան տակ առնելով վիշակ հէքիաթանման լաւատէս մի երազագրութիւն՝ եթէ ներսի այս խօսքը։

Եւ այս հանգամանքը զուգադիպութիւն չէ որ Ռէշնի թէ ձախ և թէ աջ ասիւրին միանման խնդիրներ են չարուցած, ոչ—սոքա արձագանք են Տոլստոյի բարոյական մտքերին և գաղափարներին։

Ամենքի վերջնական նպատակն է ամբողջալին բարօրութիւնը և երջանկութիւնը։

Թագաժառանգ դուքս դը Կլարէնսի վաղաժամ մահւան առիթով պ. Մ. Չերազ մի նամակ է ուղղում առաջին նախարար Սոլսբիւրիին, որի մէջ նա, իբրեւ ներկայացուցիչ հալ համայնքի, խաղնում է իւր խոր ցատկեցութիւնը այդ տխուր կորուստի մասին։

Պ. Սոլսբիւրին ներկայացնում է այդ գրութիւնը Անգլիայի վիկտորիա թագուհուն և սրա անկեղծ շնորհակալութիւնների մասին նամակով չաղնում պ. Չերազին։

Նոյն ամսում Անգլիան զրկեց մինը միւսի ետեից երկու ճշանաւոր հոգեւորականներից՝ դրանք են կարդինալ Մաննինզը որի մասին լրագիրները բաւականաչափ տեղեկութիւններ հաղորդեցին և Spurgeon ճշանաւոր բապտիստ քարոզիչը, Բապտիստ 2) ծնողների որդի Spurgeon-ը 1850 թ. 16 տարեկան—իրան մկրտել է տալիս հրապարակական ընկղմումով և բապտիստ ֆնում մինջև կեանքի վերջը։

Մկրտութիւնից իսկույն և եթ սկսեց քարոզներ անել և 18 տարին հաղիւ լրացած՝ բապտիստ մի եկեղեցու քարոզիչ նշանակեց, 23 տարեկան՝ ընտրեց քարոզիչ Բիւրեղեան Պալատում (Palais de Cristal) ուր

1) Լառէնսերէն—կենդանի։

2) Որոնք երեխաների մկրտելը չեն ընդունում և մկրտում են միայն հասակ առածներին։

ժողովներ էին լինում շնորհաստանը քրիստոնէացեալու առիթով և Սպիր-
ժոնը քարոզում էր 20—25 հազար ունկնդիրների առաջ:

Նա լատինի դարձաւ իւր նշանաւոր քարոզիչ և կարողացաւ միան-
գամա՛ն գրաւել հասարակ ժողովրդի՝ մանաւանդ բանւորների սէրը: Կալ-
ւինականութիւնը և սաստիկ ատելութիւնը դէպի Հռոմի եկեղեցին ճրա-
կատկանիչ գծերն էին:

—Կարդինալ Մաննինգի (Manning) մասին ակօքան կասենք որ նա
առաջ պատկանում էր անգլիական եկեղեցուն, 1851 թ. 43 տարեկան
ընդունեց կաթոլիկութիւն և 1875 թ. կարդինալութիւն ստացաւ Վիկտու-
ան որ նա զարմանալի կերպով ճանաչել էր մարդկային սիրտը:

Մեծ դեր է կատարել մարդասիրական ընկերութիւնների հիմնադրու-
թիւնների ժամանակ և մասնաւորապէս նա է հիմնադիր եղել Խաչի լի-
գայի (Ligue de la Croix):

Անգլիայի բժշկական աշխարհը շատ կորուստներ ունեցաւ որոնցից
ամենանշանաւորն է սիր Մորէլ Մեկենզիի (sir Morell Mackenzie) մահը
ինֆլուէնցայից:

Սա նա է որ խնամում էր հանգուցեալ Ֆրիդրիխ Կալսին և որ
վարձատրութիւն ստացել էր Հոննցոլլերն կարգի մեծ խաչ, իսկ չնառ
1887 թ. Թագուհուց ստացաւ իւր յօբելանին ազնւականի կոչում:

Գիտնականներից արժանագրութեան արժանի է աստղագէտ Ադամսի
(Adams) մահը— որը Լըւեռիէի (Leverrier) հետ միաժամանակ գտել էր
Նեպտուն մոլորակը:

Գաղաստանական աշխարհում տեղի ունեցան երկու պրոցեսներ որոն-
ցից մինը՝ աղահարգանի գործ կոմսուհի Ռուսսելի (Russell) իրա ամուսնու
դէմ, պրոցեսներ որոնք տակն ու վրա արին ամբողջ լրագրութիւնը՝ Տալմս
լրագրից սկսած: Բանը նրանումն է որ գործերի քննութեան ժամանակ
դէմ առ դէմ վկաների արած անտեղի հարցերից հրապարակ հանւեցան բո-
լորովին անմեղ մարդկանց ընտանեկան կեանքի մանրամասնութիւնները և
ալտեղից ծագեց կռիւ լրագրութեան մէջ թէ արդեօք հարկ կալ թող
տալ փաստաբաններին անտեղի հարցեր առաջարկել վկաներին՝ ներկայ
եղած հանդիսականներին մի քիչ զարճացնելու մտքով:

Թատրոնական աշխարհի նորութիւնը Անգլիայում Հանրի VIII պիեսի
կրկին երեւան է բեմի վրայ: Աժմ կան մարդիկ որոնք պնդում են թէ դա
Շեքսպիրի գրածն է, ալ ճրա ժամանակակից երկու բանաստեղծների գործ:
Ջոն Ֆլետչերի (John Fletcher) և Ֆիլիպ Մասսինգերի (Ph. Massinger):
Լրագիրների ասելով երեսի իրականը (Irving) կատարում է խորամանկ
կարդինալ Վոլսէյի (Wolsey) դերը շատ նուրբ կերպով:

Դեղաբուստական աշխարհի նորութիւնը դասական նկարիչների ցու-
ցահանդէսն էր: Ի ցուց էին դրած 180 իւղաներկ պատկերներ և մօտ 100
ակւարել, ամենը առաջնակարգ:

Յունար և փետրար ամիսներում լոնդոնի Ազգային բանաստեղծութեան (Folklore) ընկերութեան կալացած ժողովներին՝ Մ. Չերազ ներկայացրել է Ընկ. իր Եւէր պ. Գր. Խալաթեանցի աշխատութիւնները և այս վերջինիս լուսանկարը, քանի որ Ընկ. մտադրութիւն ունի օտար ֆոլկլորիստների լուսանկարներից մի ժողովածու կազմել:

Մի քանի տարի սրանից առաջ Խալաթեան վճռեց եւրոպական առաջնակարգ պետութիւնների քաղաքականութիւնը բանեցնել:

Այս վճռի հետեանքը եղան պետական պարտքեր, սպառազինումն, երբեակ դաշնակցութեան անդամակցութիւն և նոյն իսկ հեռու աֆրիկական Աբիսինիայում կողոնյաներ ձեռք բերելը:

Այս բոլորի հետեանքը նոր է լատնում ամենալն մերկութեամբ. դրամական տագնապ (кредитъ) և ընդհանուր ժողովրդական դժգոհութիւն:

Որոշեց Աբիսինիա ուղարկել մի մասնաժողով, որի անդամներից մէկը պ. Ֆերդինանդօ Մարտինի (M. Ferdinando Martini) իւր տպաւորութիւնների մի գիրք ¹⁾ հրատարակեց, մի գիրք ուր երեւում են հեղինակի թէ «ախրը և թէ ջգերը»:

Ֆ. Մարտինին ներկայումս պատգամաւոր է, իսկ առաջ կոմիկական դերասան էր և նրա գրքից աչքի է ընկնում հեղինակի նկատողական խոշոր ձիրքը: Նա ամենալն բան տեսել է և նկատել. նա ոչ միայն նկատել է աւազոտ երկիրը և անցել թունաւոր բույսերի և ծաղիկների կողքով—այլ և ընթռնել է երկրի հողին, իմաստասիրել նրա բարք ու վարքերը:

Նա տեսել է սևամորթ կանանց սև իրանը և նրանց կրքոտ պարերը, նա լսել է պատերազմական և սիրույ երգերը, որոնք նույնպէս են ալրում ինչպէս որ կիզիչ արեւ ալրել է երգողների սրտերը, նա ականջ է դրել ներշնչած manzarateh-ների պատմութիւններին իրանց նախնեաց փառաւոր արկածների մասին:

Նա շրջել է այս չարաբաստիկ սովի դաշտում—ուր դիակները կարծես չարժեւում են, մինչ այն աստիճան նրանք ծածկւած են միջատներով, և ուր երեխայքը ազահութեամբ լափում են սատկած ձիւնների փիթող որովաճները...

Նա մտել է ռաւմնարաններ, ուր փոքրիկ աբիսինիացիները կարդում են—պատմութիւններ՝ «բարի պատտորը» կամ «ձիթեպտողի հունձքը» վերնագիրներով—մինչ դեռ նոյն ալդ երեխայքը իրանց օրում ոչ պատտոր են տեսել և ոչ էլ ձիթեպտող: Նա լսել է ալդ երեխայոց խմբովին երգելը «Խալաթ երկիրը՝ քաջերի երկիր է» ²⁾, մինչ դեռ նոյն ալդ երեխայոց

¹⁾ Nell' Africa italiana. Impressioni e ricordi, di Ferdinando Martini. Milano 1892.

²⁾ L'Italie est une race des forts.

հալոնքը սպանւած են եղել խաւացիների ձեռքով քաղաքակրթութիւնը տարածելու պատրուակով:

Մարտինին արնքան քաջութիւն ունի որ նկարագրելով այս երկիրը և խօսելով իրանց խաւացիների կոլոնիական քաղաքական կոմէդիակի մասին—բացականչում է՝ մենք՝—փարիսեցիներ ենք:

Մարտինիի գրքի մասին ղեկուցանող օտարազգին շարունակում է իւր խօսքերը այսպէս:

«Այս միւնտըն մշտնջենաւոր տխուր պատմութիւնն է, և խաւացիք բացառութիւն չեն կազմում այս դէպքում: Թանձն քաղաքակրթութեան գնում են հաստատում արն մարդկանց, արն ցեղերի մէջ, որոնք ոչ ոքի չեն խանգարում: Եթէ նրանք ապստամբւում են՝ նրանց հրացանի ևն առնում, որովհետեւ լարձակողները ղինւած են կառաւորներով: Եթէ նրանք տներ ունեն—նրանց դուրս են անում տներից և իրանք հաստատում մէջը:

Առաջ՝ վարենի լինելով—նրանք կուտւմ էին եղբայրը եղբօր դէմ,— իսկ ալժմ նրանց կուսցնում են իրար հետ: Բայց փոխանակ վարենի միջոցներով իրար սպանելու՝ նրանց սովորեցնում են կատարելագործւած միջոցները: Բայց եթէ մի որ և է թշուառ մի դաւադրութիւն կազմի իրերի այս նոր դրութեան դէմ—վաչ նրան—նրան կը մնան հրացանի զնդակներով, իսկ որքացած երեսաներին երգել կը տան՝ սխալահան քաջերի երկիր էս...